

Kulturkamp!

DNSAP's opgør med moderne kunst og kultur

John T. Lauridsen

Fortid og Nutid marts 2002, s. 27-50

DNSAP førte en nationalt orienteret kulturkamp gennem 1930'erne og under den tyske besættelse. I artiklen præsenteres denne kamps vilkår og de kulturelle og nationale værdier, som partiet stod for. Ikke mindst disse værdier er interessante at få frem på baggrund af den nationale vækkelse, som den tyske besættelse generelt medførte i den danske befolkning, og i forlængelse heraf den nationale frihedskæmperkult, der officielt er blevet dyrket siden maj 1945. DNSAP blev fra april 1940 fuldkommen overbudt af den brede nationale vækkelse, som partiet selv havde kæmpet for. Det var ikke den danske nationalisme, der skilte de danske nazister fra andre danskere. De nationale kulturelle værdier var de samme. National vækkelse og modernisme hørte derimod ikke sammen, hverken for DNSAP eller for flertallet af den danske befolkning. Der blev i tiden 1940-45 af alle skuet bagud med Danmarks oldtid som baglinie, som det ikke var set siden genforeningskampen 1919-20. DNSAP tabte i den forstand ikke kulturkampen, men led til gengæld totalt nederlag i den politiske kamp.

John T. Lauridsen, f. 1951, dr.phil., forskningschef ved Det Kongelige Bibliotek. Har gennem 1990'erne bl.a. skrevet en række studier over dansk nazismes politiske kultur.

Livsanskuelser og kulturkamp

»Vi staar da i det parlamentariske samfund i virkeligheden i den situation, at de 99 pct. af kunsten, den konservative, er en daglig glimrende politisk propaganda, mens fremskridts-partierne overhodet ikke rør paa sig«.

Poul Henningsen 1933.¹

I dag klinger begrebet livsanskuelser noget gammeldags. Anderledes var det i de første mellemkrigsår, hvor der på de politiske fløje blev ført politisk kamp på og om livsanskuelser. Senere klingede livsanskuelserdebatten af, men den var grundlæggende for den standende kulturkamp i hele mellemkrigstiden. Dele af Socialdemokratiet deltog i 1920'erne og begyndelsen af 30'erne i kampen, idet der blev slået til lyd for en »arbejderkultur« i dele af partiorganisationen og udenfor. Den

unge socialdemokrat Julius Bomholt nåede i 1932 også at få udgivet en bog om emnet, men partiet besluttede sig for en anden kurs. 1930'ernes krise skulle Socialdemokratiet stå igennem som et bredt favnende folkeparti, ikke kun som et arbejderparti med en egen kulturopfattelse.² Kulturkampen blev derfor stort set overladt til småpartierne på fløjene, DKP og DNSAP, og til en gruppe intellektuelle og kunstnere. Enkelte markante personligheder fra de store og ansvarlige partier deltog, men det var undtagelsen.³

Sådan præsenteret kan det indtryk måske bibringes, at der var tale om en nogenlunde jævnbyrdig fløjdebat, da DKP og DNSAP med hensyn til sympatisører, medlemmer og vælgere i anden halvdel af 1930'erne stod relativt lige. DKP havde sin repræsentation i Folketinget fra 1932, DNSAP fra 1939, og begge havde et stort udenlandsk

forbillede at vise hen til, henholdsvis Sovjetunionen og Det Tredie Rige. Dette er imidlertid ikke tilfældet. Flere væsentlige forhold bidrog til at gøre debatten eller kulturkampen – som sådan blev den opfattet af begge fløje – ulige. Som politisk *form* på den borgerlige fløj var nazismen moderne, men når det kom til indholdet, og ikke mindst på kulturområdet, søgte de tyske såvel som danske nazister en national tradition, skuede tilbage i historien for at finde forbilleder og storhed. Det indebar samtidig en afstandtagen til eksperimenter og modernistiske tiltag på alle kunstens områder. Avantgardisme var et skældsord. Størstedelen af den konservative og tildels den socialdemokratiske offentlighed delte den opfattelse, men den blev kun lejlighedsvis så skarpt formuleret, som hos DNSAP. Det var på én gang en styrke og et problem for DNSAP, at partiet på kulturområdet skulle søge at få sin røst hørt i et kor af ligesindede. DNSAP kunne som parti ikke tilbyde potentielle sympatisører noget på kulturområdet, som de i grunden ikke også kunne finde mange andre steder, f.eks. i Konservativ Ungdom. DNSAP tiltrak kun yderst få kendte intellektuelle og kunstnere. Partiets kultursyn indbød ved sin vulgaritet ikke de potentielle tilhængere i disse kredse og frastødte den store gruppe af dem som identificerede sig med det moderne, prøvende.

For DKP var situationen en helt anden. Trods betegnelsen arbejderparti tiltrak partiet uforholdsmæssigt mange kunstnere og intellektuelle. De yngre, der ville eksperimenter og afprøve det moderne, valgte overvejende politisk til venstre i spektret.⁴ De var så mange, at de udgjorde et subkulturelt miljø – specielt i København – og kunne til en vis grad gøre sig gældende, fordi kredsen rummede mere end gennemsnitlig kreativitet, talent og begavelse. De blev af omverdenen opfattet

som repræsentanter for kommunismen, hvad enten de havde partimedlemskort eller ej. Som kunstnere, forfattere og videnskabsmænd markerede de sig i offentligheden og markedsførte jazz, surrealisme, abstrakt kunst, socialrealisme, samfundskritiske revyer m.m. til begejstring for en snævrere kreds, og de blev mødt med hovedrysten af den brede offentlighed.⁵ Det var DKP's problem, og partiledelsen var bestemt ikke tilfreds med alle de tiltag, der af modstanderne fik betegnelsen »kommunistisk kultur«.

Fælles for DNSAP og DKP var, at ingen af dem kunne slå igennem til den større offentlighed ved at drive kulturkamp. De kunne højst gøre opmærksom på sig selv. Det hindrede imidlertid ikke, at begge fløje anså netop den kamp for meget væsentlig. Det handlede om grundlæggende værdier. DNSAP var fra starten i defensiven, ikke kun fordi partiet var politisk late-comer, men også fordi modstanderen havde de skrivende penne og kreative kunstnere med sig. En kamp om kulturen krævede et vist mål af kulturel formåen eller gennemslagskraft, selv om den ene part havde den større offentligheds opfattelse på sin side. Kulturel formåen kneb det meget med i DNSAP, især i de tidlige 1930'ere, hvor gæstetoptræden af forfatterne Thorkild Gravlund eller Valdemar Rørdam var undtagelserne, der bekræfter reglen.⁶

Da imidlertid en større gruppe af modstandere i foråret 1935 dannede foreningen Frisindet Kulturkamp, kom DNSAP på banen. Først tøvende, der var bare tale om »Kulturpjet i Hovedstaden« (23.2.1935); men da foreningen blev en faktor med fremstående mænd i bestyrelsen og et udfordrende tidsskrift, *Kulturkampen*, som kamporgan, var det en udfordring, DNSAP ikke kunne lade ligge. Frisindet Kulturkamp havde som formål »på en bred, frisindet basis at arbejde for at styrke de humanistiske og demokra-

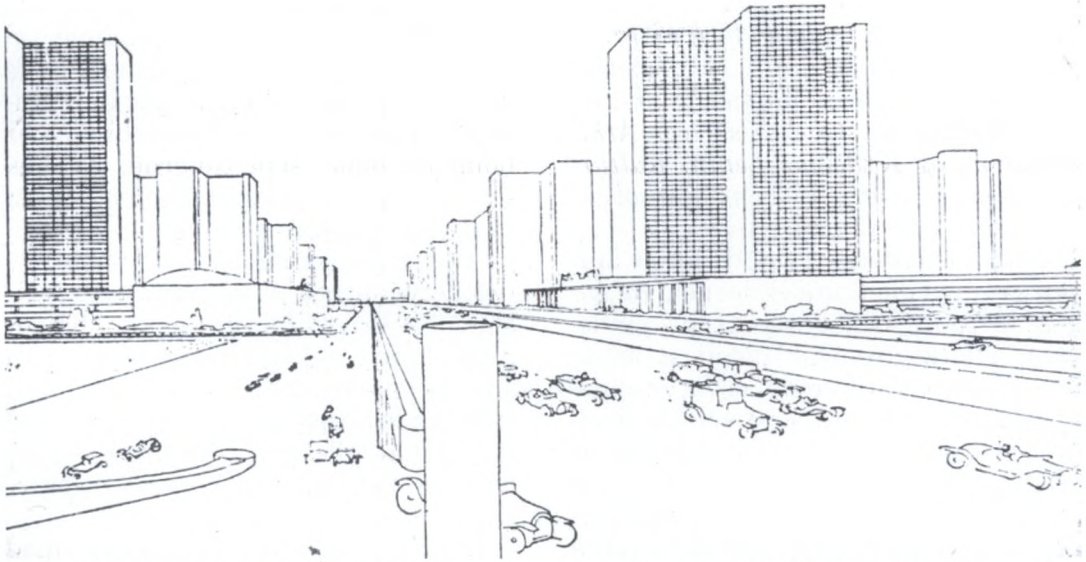

Fig. 1. Le Corbusiers billede af den moderne, funktionelle millionby »La Ville Contemporaine«, 1922. Med »Plan Voisin« fra 1925 overførte han denne bymodel til Paris' gamle bykerne nord for Île de la Cité. Clausen, for hvem le Corbusier repræsenterede »Arkitekturens og Kunstens Lenin«, så i hans ideer et varsel om, hvad der ville ramme det sovende Danmark, hvis man ikke tog kampen op mod kulturbolshevismen (Foto: <http://www.design.ncsu.edu/pages/czz.00029.html>).

tiske idealer og synspunkter (tanke-, tale-, trykke- og forsamlingsfrihed, toleranceprincippet, kritisk og fornufts-betonet indstilling, mennesket«. Og videre: »Mod de reaktionære strømningers forsøg på ved suggestive fraser, tågesnak og overdrevne udtryk at forvirre begreberne, moralen og det sunde omdømme vil foreningen søge at virke for klarhed og saglighed i diskussionen om tidens spørgsmål – i første række på den immaterielle kulturs område, men i anden række også på andre områder indenfor samfundslivet«. ⁷

I anledning af oprettelsen af en »Frisindet Arkitektgruppe« ⁸ i tilknytning til Frisindet Kulturkamp slog Frits Clausen til med en voldsomhed, som ikke burde ligne en, der angiveligt ikke skulle være de skarpe standpunkters mand. I *National-Socialisten* stod den 25. april 1936 over to spalter: »Kulturbolshevismen er paa March!« Til oplysning for læserne blev det med-

delt: »Som bekendt er »Landsforening Frisindet Kulturkamp« en rent kommunistisk sammenslutning, hvis Formaal ikke er at føre en Kamp for Kulturen, men en imod enhver Form for Kultur. Det er en Organisation til Schæchtning af enhver national Livsudfoldelse, til Afsjæling af enhver følelsesbestemt Livsform« (fremh. i orig.). Dette blev underbygget af bl.a. følgende udsagn, som blev tillagt arkitekten le Corbusier. Udsagnene skulle være fra hans værker i form af direkte uddrag: »Huset, der værner om Familieliv og Racekult, maa forsvinde og erstattes med Boligmaskinen. Der eksisterer ingen national Kunst. (...) Vore Byers Centre med deres Domkirker og monumentale Bygninger skal ødelægges og erstattes med Skyskrabere. Store Mænd er overflødige; man bør foretrække Banalitet. Firmamentet og Regnbuen er ikke saa eksakte som Maskinen, derfor heller ikke saa smukke.

*Man skal ødelægge Historien, de kunstneriske fremtoninger, Husene. I Skidtet med Professorer, Historikere, i Skidtet med Shakespeare, med Goethe, med Æschylos, med Wagner, i Skidtet med Beethoven. Saadan skriver Arkitekturens og Kunstens Lenin. Kulturbolschevismen er paa Vej mod et soven-
de og sløvet Danmark«.*

Dette er underskrevet af Frits Clausen selv, hvilket understreger, at sagen lå ham meget stærkt på sinde. Hvor stærkt fremgår tydeligst af de overdrevent karikerede og forvrængede udtalelser, der tillægges Le Corbusier. Le Corbusier ville aldrig have brugt udtryk som racekult. Der er tale om Frits Clausens egne indlagte tolkninger og formuleringer, ikke de direkte citater, han udgiver dem for.⁹ Det er en oprigtigt vred Frits Clausen, der ville have Danmark til at vågne op. Kulturkampen var for ham en hjertesag og er en af de vigtigste nøgler til at forstå hele hans optræden og politik. Derfor langt hen ad vejen også partiets.¹⁰

Frits Clausens verdensanskuelse var afgørende præget af en opvækst i et Sønderjylland under tysk styre, hvor familien satte en ære i sin danskhed. Siden kom han som helt ung mand på tyske universiteter og derfra til Østfronten som soldat på tysk side. Efter kort tids fronttjeneste blev han taget til fange. Han tilbragte adskillige af sine formative år i russisk fangenskab for derpå at komme hjem til et Danmark, der stod i genforeningsagitationens tegn, og endelig at nedsætte sig som landsbylæge. For ham var det nationale med stort N noget meget håndgribeligt, »Mor Danmark« og lurblæsere kaldte for ham Nordslesvig hjem til Danmark i 1920. Det var dansk land med historiens ret. Nationalitetskampen blev det der prægede Frits Clausens ungdom mest, kun afbrudt af førstehåndsindtrykket af de russiske/kommunistiske krigsfangelejr. Hermed adskilte hans

første 30 leveår sig væsentligt fra andre danske akademikeres. Og selv om de fleste sønderjyder ved samme tid delte den stærke nationalisme, havde de færreste fået den skærpet i en fangelejr, hvor det var Dannebrog, der holdt en oppe, som timerne, dagene, ugerne og månederne slæbte sig af sted. Fangenskab og genforeningsagitationen omkring 1920 havde skærpet betydningen af de nationale symboler for Frits Clausen, og den betydning slap de aldrig for ham. Følte han sin nationale identitet gået for nær, gav han kraftigt igen som rygmarvsrefleks. Den ville han ikke have »afsjælet« for at bruge hans egen formulering.

Efter Frits Clausens svada mod Frisindet Kulturkamp blev der holdt øje med *Kulturkampen*, som kunne regne med nidkære læsere på *National-Socialistens* redaktion. Især Sønderjyllandsnummeret fra december 1937, redigeret af Peter P. Rohde og med en række fremtrædende sønderjyder som bidragydere, satte sindene så meget i bevægelse hos redaktionen, at det ryddede forsiden af bladet 1. januar 1938 under overskriften »Front mod Tyskland!«. Atter blev læserne mindet om, hvem der stod bag Frisindet Kulturkamp. Det var Moskva-agenter, og organisationen selv var en Moskva-kloak maskeret som »upolitisk« med et par »pæne« socialdemokrater og ultraradikale i bestyrelsen.

DNSAP kunne ikke reagere anderledes. Partiet blev ramt i hjertekulen af et tidsskrift, hvis træfsikkerhed ikke skal underdrives. *National-Socialisten* citerede selv, hvad der gjorde mest ondt og vakte allermest harme: Nedgørelsen og forhånelsen af den sønderjyske nationalisme. I Peter P. Rohdes forord til heftet står bla. at læse, at danskerne »fra Barnsben, i Skole og Hjem, paa Vers og i Prosa, i Sang og Tale, i Historie og Digtning er blevet stopfodret med Sønderjylland, ofte ser-

veret i en fed sentimental Sovs, saa det efterhaanden stod ud af Halsen paa dem«. Formuleringen ramte ikke kun de nationale strenge, men kunne også skabe misstemninger mellem hovedstadens intellektuelle og den bredere befolkning i den sønderjyske provins.

DNSAP indkaldte til et stort protestmøde i forsamlingshuset Folkehjem i Åbenrå. Der blev udsendt skriftlig indbydelse til nogle af *Kulturkampens* sønderjyllandsnummers medarbejdere om at deltage. Det var redaktør Bjørn Hanssen, seminarielærer Claus Eskildsen og bibliotekar Jacob Petersen. Ingen af de tre mødte dog op. Den tyske sikkerhedstjeneste anslog, at der kom ca. 1.100 mennesker til mødet, men gjorde opmærksom på, at den socialdemokratiske avis i Åbenrå havde opfordret arbejderne til ikke at deltage. Mødets talere var Frits Clausen og DNSAP's kredsleder i Hamburg, Waldemar Krogh, og sikkerhedstjenestens meddeler konkluderede: »I Talerne blev det klart slået fast, at Nordslesvig nu er blevet til en Kampplads for to Verdensanskuelser«. ¹¹

I øvrigt var DNSAP og *National-Socialisten* ude for den tort ikke at nyde samme interesse på *Kulturkampens* redaktion, som den selv viste for modstanderen. Det skete kun undtagelsesvis, at DNSAP blev omtalt. Frisindet *Kulturkamp* så reaktionen i Danmark som noget andet og mere end DNSAP.

Kulturkamp kunne DNSAP ikke føre i form af kunstnerisk skaben, talentmassen fattedes, og symbolanvendelsen og fortiden, ældre dansk historie og kultur, trådte i stedet. De nationale symboler, som havde betydet noget særligt for skoledrengen Frits Clausen i Åbenrå, for studenten Frits Clausen på tyske universiteter, for krigsfangen Frits Clausen i Sibirien og for genforeningsagitatoren Frits Clausen, blev naturligt taget op og genbragt af partifører Frits Clausen. Problemet var blot, at det stort set gjorde

ham til en kuriøs figur uden for Sønderjylland, og at de politiske modstandere i den nationale symbolanvendelse kun så den lokale nazismes efterligning af NSDAP. For Clausen selv var symbolerne en ægte del af »den nationale livsudfoldelse«, og det var rimeligvis mere end noget anden nazismens stærke nationale symbolanvendelse, der appellerede til ham. ¹²

Partifællerne fulgte ham villigt i dette, den overspændte nationale symbolanvendelse nåede sit højdepunkt i DNSAP, selv om andre partier, foreninger og virksomheder hverken før eller siden har holdt sig tilbage, når det gælder at bruge nationale symboler i deres tjeneste. ¹³ For DNSAP kunne nationalsymbolikken naturligvis ikke gøre det alene, så kulturkampen blev tillige ført i andre former, bl.a. ved den fysiske optræden ved »nationalt stødende« kulturarrangementer, som søgtes spoleret eller afbrudt ved piben, slagsmål m.m.; og især i de første besættelsesår ved store sammenkomster, sat i scene af DNSAP som nationale kulturmanifestationer. Kreativiteten og opfindsomheden var stor på det felt.

Endelig var der den mere verbale og løbende kulturkamp, som klart falder i to dele: Den offensive, hvor DNSAP udtrykte sine værdier, fortalte hvad, der var godt, rigtigt og »sundt« og hvorfor, for enhver dansk mand og kvinde; og den defensive, kulturkritikken, hvor det blev søgt begrundet, hvorfor og hvordan den moderne kunst/kultur var negativ, »sygelig« og ødelæggende. Tilsvarende kunne en kunst/kultur være »sund« og skabende.

En sådan »sygeliggørelse« hang tæt sammen med den nazistiske race-tænkning, hvor man overførte de biologisk-medicinske termer til en lang række andre af samfundslivets områder. Målet var at skabe afstand til det sygeliggjorte og derved lette eller di-

rekte fremme forståelsen for den »kur«, der måtte til for på en gang at skaffe sig af med det syge og fremmede og for at tilslutte sig det sunde. De »syge« bøger blev brændt i Tyskland, den udartede kunst destrueret, den »skadelige«, »livsfordærvende« jødiske race efterhånden udskilt fra folkelegemet. Fagfolk inden for alle de berørte områder bidrog hertil ved at gå ind på racetænkningens udstrækning til deres felt. Dog var nogle fag mere modtagelige end andre. Det gjaldt de tyske læger, for flertallet af hvem det var indlysende at overføre biologiske lov-mæssigheder til sociale og kulturelle forhold. Dermed blev de nazismens forbundsfæller.¹⁴ Omvendt inden for kulturlivet, hvor denne tænkning ikke var så indlysende og forudsætningerne helt andre. Weimarrepublikkens eksperimenterende kulturudøvere valgte for en stor del eksil, enten indre eller ved at emigrere eller flygte, bl.a. en hel del til Danmark og især København.

Det var i nazistisk propaganda sjældent, at et udtryk, et princip eller en idé fra starten ikke var koblet tæt sammen med sin modsætning. Propagandaen var udviklet i »kamptiden« (dvs. før magtoverdragelsen 1933), hvorfor slagkraften beroede på at tiltrække på sort/hvid-synspunkter. Kulturkampen dannede i den henseende ingen undtagelse. Den skabende kunst stod overfor den ødelæggende kunst.

Moderne kulturs livsfordærv

»Tror man, at de begejstrede, der fylder Salen til Armstrong og Josephine Baker, næste Dag gaar ud og maler Hagekors paa Plankeværkerne?«

Poul Henningsen 1933.¹⁵

Charlottenborg åbnede Grønningens udstilling i begyndelsen af 1933 med en plakat, hvor en kvinde trak kjolen op og vist sin bare bagdel frem med

kunstnerne krybende bag sig. Svend Johansen havde begået plakaten, der vakte en del forargelse.¹⁶ *National-Socialisten* gengav plakaten i lineoleumssnit på forsiden 29. januar med overskriften »Rigsdagens Aabning!« Der blev på den måde slået flere fluer med et smæk, den forargelige og forkastelige kunst ført sammen med parlamentarikerne, »systemet«. Andre steder kobledes kunsten til racismen. I en anmeldelse 7. maj 1933 af C. C. de Milles film »Korsets Tegn« under overskriften »Kulturdegeneration«, bliver den amerikanske film omtalt som svinsk og appellerende til publikums perverse lyster; massescenerne – rost i »systempressen« – karakteriseres som modbydelige. Filmen giver angiveligt udtryk for den kønsmoral, der doceres af marxisterne med fosterfordriveren dr. Leunbach i spidsen. Endelig kommer vi til forklaringen på det hele, instruktøren er semit, og filmen følger et led i den jødiske kulturnedbrydning.

Bevæger vi os fra filmen til musikken, som den fremførtes i radioen, stod det også galt til. Under overskriften »Musiklivets Vildskud« opponerer Louis Thieme 28. november 1936 over programpolitikken. Den er for lidt national, for lidt udviklende for dansk musikkultur. Han tager indledningsvis Carl Nielsen, som han sætter stor pris på, og hans *Levende Musik* til indtægt for sit synspunkt. De store torsdagskoncerter bringer for mange udenlandske navne med tilbøjelighed til at eksperimentere uden mål og med. Der burde inddrages hjemlige kapelmestre, der kunne give musiklivet et nationalt præg i stedet for de udenlandske rytmer. Specielt jazzen havde intet med kultur at gøre, og burde erstattes af militærmusik. Bladet var tidligere nået til den konklusion, at der ikke var tale om negerjazz, men jødejazz (16.3.1935).

I foråret 1938 var Picassos maleri

Fig. 2. DNSAP idealiserede det traditionelle danske bindingsværksbyggeri overfor den moderne funktionalistiske arkitektur. Eksempelvis i *National-Socialisten* 12.8.1939, hvor man fremhævede denne købmandsgård i Svendborg, »hvor gammel dansk Byggekunst endnu holdes i Ære«. Gården er opført af købmand B. Wiggers i 1939 i stil med 1500-tallets købstadsgårde og efter tegning af arkitekt Fritz Jørgensen (Foto: Hans Ottesen, <http://WWW.sydbyn-info.dk>).

Fig. 3. Som modstykke til Wiggers' købmandsgård satte *National-Socialisten* »de hæslige papkassehuse i Ørkenstil, som i stadig stigende Grad skænder det danske Landskab«, og gav som eksempel det nyligt projekterede Korsør Rådhus. Æren og betalingen for denne outrerede bygning tilfaldt »Arkitekten med det semitiske Navn« G. V. Juul Frankel. Rådhuset blev indviet d. 15. november 1941 (Foto: Korsør Rådhus).

»Guernica« udstillet i København. *National-Socialisten* gjorde en omtale heraf til forsidestof. Under overskriften »Den store Dille« blev maleriet afbildet med følgende undertekst: »Dette sindssyge Makværk, der efter »Kunstnerens Udsagn skal forestille den spanske By Guernica, efter at Nationalisterne havde erobret den, har fornylig været udstillet under Betegnelsen »moderne Kunst« i København. Almindelige sundttænkende Mennesker kan naturligtvis hverken finde Mening eller Skønhed i dette med forvredne Menneskekroppe, Dyrehoveder, elektriske Lamper og Kohaler bemalte Lærred. Noget værre Møg har vi sjældent været præsenteret for, men ikke desto mindre skriver den kulturbolsjevistiske Systempresse spaltelange Artikler om den »dybere Mening med Sindsygen. Danmark – vaagn op!« En omtale af en udstilling med »udartet kunst« i Tyskland kort efter nuancerede ikke sprogbugen. Overskriften var »Dilleristisk Kunst« og der blev igen brugt ord som sindssyge, makværk og smuds ledsaget

af en gengivelse af et kunstværk, der skulle demonstrere pointen (19.3.1938).

Det nonfigurative var i sig selv en anstødssten for den nazistiske kunstopfattelse. Da der under besættelsen kom flere fagfolk blandt DNSAP's kulturforkæmpere, angreb f.eks. tegneren og kunstkritikeren Gudmund Hentze sin samtids danske malere, bl.a. Harald Giersing og Vilhelm Lundstrøm, for ikke at udtrykke sig alment forståeligt og opfordrede dem til at tilslutte sig nationalsocialismen.¹⁷ Denne linie blev fulgt overfor moderne og abstrakt kunst før som siden.¹⁸ Da maleren Mogens Zieler i 1939 malede en »Introduktion« til en arkitektudstilling i Århushallen med gengivelse af fortidens klunkehjem, var *National-Socialistens* rasende overskrift den 2. september 1939: »Saaledes laver en jødisk Kulturbolsjevik grin med vore Bedsteforældres Hjem«. Humoren havde trange kår på bladet, den kunstneriske frihed blev ikke levnet plads. Klunkehjemmet kunne ikke antastes, end ikke i kunstnerisk form.

Derimod var arkitekturens moderne former, som funktionalismen, i forlængelse af Frits Clausens angreb på »Frisindet Kulturkamp« en vederstyggelighed. Ikke overraskende blev funktionalismen gjort til »jødernes værk«, mens »ægte dansk byggeskik« var noget helt andet. Det danske hus på verdensudstillingen i USA i 1938 blev eksempelvis af *National-Socialisten* d. 2. september sammenlignet med en benzintank. Til gengæld havde bladet lutter lovord til den købmand B. Wiggers i Svendborg, som på torvet lod opføre en ny bygning i stil med renæssancens danske købmandsgårde i bindingsværk. Her kunne de byråd, som opførte kommunalt byggeri i outreret ørkenboligstil, lære noget om »gammel dansk Byggekunst« (12.8.1939).¹⁹

De tyske emigranter havde DNSAP i almindelighed et godt øje til, og deres eventuelle politiske og/eller kunstneriske virksomhed i særdeleshed. Bert Brecht forenede i sin person på en gang at være tysk flygtning, kommunist og udøvende kunstner, hvortil DNSAP for egen regning og uden bund i virkeligheden tilføjede betegnelsen »talmud-jøde«, for både at gøre billedet af ham komplet og indbygge en forklaring på hans virksomheds skadelige karakter. Bl.a. *Nationaltidende* tog kritikken af den »jødiske kommunist« til sig, men var påfølgende tvunget til at dementere, at Brecht var jøde – det var dog stadig slemt nok, at han var kommunist. Ganske vist offentliggjorde Brecht kun en forsvindende del af sine arbejder i Danmark, men det var fuldt tilstrækkeligt for både *National-Socialisten* og en hel del af den øvrige presse, at hans stykker blev vist på Arbejderscenen, og at enkelte digte og noveller kunne offentliggøres i *Social-Demokratens* søndagstillæg. DNSAP forlangte ham flere gange udleveret til Tyskland, mens regeringen nøjedes med at lade politiet holde øje med ham.²⁰ Ved de få opførelser af Brechts

stykker på københavnske scener konkurrerede DNSAP's ugeblad med en stor del af den øvrige presse om at være mest nedgørende.²¹ Opførelsen af stykket »Rundhovederne og Spidshovederne« fik følgende kommentar i *National-Socialisten* 14. november 1936 under overskriften »Nye Kristenfølgelser«: »Man kan vist roligt sige, at dette »Skuespil« er noget af det værste pladder, der nogen sinde i Danmark har været opført paa et Teater. Det er ufatteligt, at noget voksent Menneske med bare en Gran af Intelligens – end sige Talent – kan skrive noget saadant Vrøvl og Nonsens!« I stykket så bladet en forhånelse af den nordiske race, og mente at det kunne have været nødvendigt at henstille til myndighederne, at dets forfatter blev mentalundersøgt, hvis ikke hans person i sig selv overflødiggjorde det. Anmelderen henviste til, at publikum ved fremkaldelsen af »forfatteren« efter stykkets afslutning fik et så levende indtryk af racespørgsmålets betydning ved at se hans person, at det snarere var en propaganda for racehygiejne end det modsatte. Trods denne og andre anmeldelser, blev stykket opført 21 gange, men der var dog klaget over det fra kirkelige kredse.²²

DNSAP var også i samklang med flertallet i den øvrige presse, da det gjaldt stillingtagen til Poul Henningsens Danmarksfilm i 1935. *Social-Demokraten* konstaterede: »Danmarksfilmen var kemisk fri for fad nationalisme og patriotisk dannebrogsfædrelanderi«, hvilket sidste netop var, hvad DNSAP stillede som krav til en Danmarksfilm. *BT* kunne på linie med *National-Socialisten* harmes over brugen af »negermusik« som akkompagnement til »danske scenerier«.²³ Når filmen blev en stor fiasko, kunne DNSAP dog ikke tage æren derfor. Dertil fyldte partiets kritik for lidt i mediebilledet. Men Poul Henningsens gøren og laden blev fortsat fulgt, som den hidtil var

blevet det.²⁴ Han havde en måde at gøre opmærksom på sine synspunkter og sig selv på, som den del af offentligheden, som DNSAP tilhørte, følte sig særligt ramt af. Hans *Hva mæ Kulturen* fra 1933 stod stort set for alt det, som disse kredse vendte sig imod, og hånedet netop de værdier, som DNSAP tog for dansk kultur.²⁵

DNSAP kunne også finde fodslag med flertallet om modviljen mod amerikaniseringen af kulturlivet, eksempelvis de kulørte amerikanske hefter, som kom frem i stort omfang under besættelsen. »Døden i Badeværelset« og lignende underholdning blev solgt med omslag med afklædte kvinder. Der var tale om spekulation i sanselighed og udbredelse af skadelige værdier for dansk ungdom.²⁶ De amerikanske gangsterfilm fik flere gange prædikaten juks og afsporet i den nazistiske presse (F. eks. *National-Socialisten* 19.3.1942). I en programmatisk artikel om »Filmskunstens Betydning som Kulturfaktor« fra 16. september 1939 placerede den anonyme skribent filmen som en af de tre mest indflydende kulturfaktorer, sammen med presse og radio. Han gav også en status: »Begrebet »Dansk Film« – udover nogle pjattede Sommerlystspil – eksisterer jo ikke, og i alle Landets Biografteatre ruller Aften efter Aften demoraliserende amerikanske Forbryderfilm og aandssvage Farcer, hyppigt ogsaa en saakaldt historisk Film (...) Det maa blive Nationalsocialismens Opgave engang at skabe en rent dansk Filmsindustri. Nationale Film med danske Naturoptagelser og Film, der behandler Danmarks Historie for Emnets Skyld og ikke blot til Opreklamering af en ligegyldig opsminket Reklameskønhed, bør være Led i Nationalsocialismens Kulturarbejde«. Som emner nævntes broncealderens kulturliv, vendertoget og svenskekrigene, som også snart blev taget op af dansk filmindustri, men helt uden nazistisk medvirken!

Dansk film oplevede et kvantitativt opsving under den tyske besættelse, da det var begrænset, hvilke udenlandske film der kunne importeres, ikke mindst efter USA's indtræden i krigen.²⁷ For de nazistiske anmeldere var den danske produktion imidlertid ikke tilstrækkelig som kvalitetsmærke. Der blev brugt stærke ord om »dansk Films nedbrydende og smagløse Kulturniveau« (*National-Socialisten* 9.4.1942), ligesom der blev opfordret til afskaffelse af en »kompromitteret dansk Filmcensur« (*National-Socialisten* 16.4.1942). Igen var DNSAP ikke ene om sine synspunkter, selv om besættelsen i en del tilfælde havde ændret begrundelserne. Til gengæld stod partiet mere alene med den opfattelse, at de københavnske biografejere agerede politisk censor ved deres uvilje mod at opføre tyskproducerede film, som *Fædrelandet* 16. september 1941 formulerede det. Imidlertid var der heldigvis undtagelser fra denne regel, som avisen fremhævede. Der var »fornuftige Biograffolk, der i Forstaaelse af den nye Tid, der gryer over Europa, lader deres Repertoire bestemme af kunstneriske og ikke af politiske Grunde«, hvilket gav såvel kunstnerisk som økonomisk succes. Det lød lokkende, men var lidet konkret, hvilket i almindelighed prægede den nazistiske kulturkritik.

Som traditionsvogter kunne det ikke undgå, at DNSAP's placering i forholdet mellem den unge og den ældre generation var entydigt i sidstnævntes favør. Det nye var af det onde. Da svingpjatterne var slået an i Danmark stod DNSAP ikke tilbage for den konservative presse i sin fordømmelse.²⁸ »Hymne til det rene Pip! Sindsygt Arrangement samler 10.000 Unge i KB-Hallen. Her lades alt Haab ude«. ²⁹ Fornyetelser af ungdomsarbejdet blev der også taget hårdt på: »Spejderbevægelsen i Danmark har udartet sig til den rene Tarzanisme. Men dansk

Ungdomsopdragelse maa bygge paa det nordiske Ridderideal«. ³⁰

DNSAP var i løbet af 1930'erne blevet godt bekendt med, hvem der var hovedmodstanderne i kulturkampen: Det var overskuelige miljøer på begge sider. Derfor blev et led i DNSAP's kamp at »afsløre« de kulturarrangementer eller -frembringelser af enhver art, som kunne dække over kommunistiske, jødiske formål. Den nazistiske presse lærte sine modstandere at kende på navn, og var de en gang sat i bås, var bedømmelsen varigt en given sag. Var f.eks. en »salon-kommunist« som Per Knutzon involveret i et teaterstykke, var omtalen af stykket forudsigelig. De åbenlyst kommunistiske partimedlemmer spillede her en mindre rolle; var deres navne at finde i *Arbejderbladets* spalter, var det allerede tydeligt for offentligheden, hvem man havde for sig. DNSAP behøvede ikke gøre mere, den almindelige antikomunistiske indstilling klarede resten.

De farlige var de »skjulte« modstandere, der ikke offentligt vedkendte sig kommunismen, »salonkommunisterne« som Poul Henningsen og Per Knutzon. Den kreds var ikke ubetydelig, og de danske nazister måtte trækkes med den længe efter, at regeringen havde bragt kommunisternes legale muligheder for at komme til orde til ophør sommeren 1941. ³¹ Det var givetvis på de danske nazisters foranledning, når besættelsesmagten i februar 1942 spurgte samlingsregeringen, hvorfor salonkommunister som Lulu Ziegler, Otto Gelsted, Poul Henningsen, Kjeld Abell, Harald Herdal, Harald Rue og Elias Bredsdorff ikke var arresteret. ³² Navnene kan også være hentet i *Fædrelandet*. ³³ Arresteret blev de pågældende ikke, men næsten alle måtte senere under den tyske besættelse indstille deres offentlige optræden i Danmark af vidt forskellige grunde.

Med en nazistisk optik var kultur-

kampens sværeste tilfælde der, hvor spørgsmålet for eller imod, en af vore eller kommunist/jøde, ikke entydigt kunne besvares. I 1930'erne var det folk som Kaj Munk og Arne Sørensen, der måtte ses nærmere an. I Munks tilfælde svingede DNSAP fra en positiv holdning i 30'ernes første halvdel til en negativ ved årtiets slutning, hvor Arne Sørensen blev anbragt blandt modstanderne. Besættelsestiden fremkaldte desuden nye og for DNSAP farlige personligheder på den kulturelle kampplads, som da Hal Koch kastede sig ud i agitationen for danske værdier på samlingsregeringens grundlag. Koch var ikke kendt for et partipolitisk virke, og var ikke til at feje af som kommunist; og som »systemets« mand talte han for værdier, som DNSAP ikke blot kunne afvise. I opgøret med ham kunne selv Kaj Munk bruges. ³⁴ En anden national og kulturel vækkelse end DNSAP's egen var problematisk for partiet.

»Evig Kunst«. DNSAP's kunst- og kulturidealer

Indtil Frits Clausen i september 1939 fremsatte sine »princielle« betragtninger om dansk kunst, er vi henvist til de spredte bemærkninger i parti-pressen, når det gælder den kultur og de idealer, som partiet positivt stod for. Indkredsningen heraf fører for litteraturens vedkommende til hjemstavnsforfatterne Thorkild Gravlund, Thomas Olesen Løkken m. fl., digtere som Carl Ploug og Chr. Winther; ³⁵ for musikken til komponister som Niels W. Gade og Carl Nielsen; ³⁶ for arkitekturen til »gammel dansk byggeskik«: Bindingsværk! og bl.a arkitekt Martin Nyrops byggeri i »historisk stil«; for billedkunsten til 1800-tallets maleri, f. eks. Christen Købke, og med udeladelse af moderne maleri (med undtagelse af ægteparret Agnes og Harald Slott-

Møller, der til gengæld ikke var moderne); for skulpturens vedkommende til Bertel Thorvaldsen og H. W. Bissen. Med få markante undtagelser kunne kulturfrembringere fra 1900-tallet ikke finde nåde for de danske nazisters øjne. Carl Nielsen hører til blandt disse undtagelser, antagelig mest p.g.a. den musik han satte til danske sange og ikke for hans for tiden moderne symfoniske koncertmusik. Frits Clausen formulerede det således: »*Carl Nielsen staar som et udtalt Udtryk for vor Tids længselsfulde Gennembrud og samtidigt for dens forvirrede Afarter*«.

DNSAP var meget traditionalistisk i sin kunst- og kulturopfattelse, med en senere tids begreb kunne partiet også betegnes som rindalistisk. Det kommer meget tydeligt frem i forbindelsen med omtalen af Agnes og Harald Slott-Møller, de to af 1900-tallets malere, som DNSAP undtagelsesvis tog helhjertet til sig. De døde begge med kort tids mellemrum 1937, og der blev holdt en mindeudstilling med deres værker på Charlottenborg i 1938. De malede begge i en stil, der længe ikke havde været inde i tiden. Især Agnes Slott-Møller havde gjort det til sit speciale at perfektionere historiemaleriet.³⁷ Under overskriften »Evig Kunst« skrev *National-Socialistens* anmelder Regnar Lodbrog den 12. februar 1938: »*Det var en gribende Oplevelse (...) det var selve vor stolte Histories mest storladne Tider, som fremstod lyslevende for vort Øje*«. »*Denne Kunst er virkelig Kunst. Hvorfor? Fordi den umiddelbart forstaas, allerbedst maaske af den, som slet ikke er kunstforstandig, men blot elsker sit Folk og sit Land højere end alt andet paa Jorden. Saa-dan skal Kunst jo netop være; ikke blot skabt for en sammenspist Klike af »Kunstkere*«, men skabt for alt Folket. Med Kunsten som Middel kan vi lære af vor Fortid af andres Eksempel, løftes, højnes, forædles, og derigennem

vinde Kraft til at skabe en ærefuld Fremtid«.

Med andre ord havde partiet taget historiemaleriet helt og fuldt til sig, også selv om udøverne var samtidige. Ægteparrets kunst var imidlertid ikke »moderne«, idet den ikke fulgte tidens strømninger. Bortset fra kunstværkerne selv, havde ægteparret Slott-Møller også den kvalitet for DNSAP at være pariaer, isolerede i det danske kunstmiljø, hvilket læserne af bladet naturligvis ikke blev forholdt.

Det er vist meget få danske partiledere, der har brugt deres avis til at skrive en artikelserie i stil med Frits Clausens »Danmark. Drøm og Virkelighed« fra september 1939, lige efter verdenskrigens udbrud. Serien bestod af 6 kapitler om Teknik, Kunst, Tro, Odin, Thor og Njord.³⁸ Kapitlet om »Kunst« blev siden retningsgivende i partiarbejdet.³⁹ Heri slog han fast: »*Enhver sand Kunst er national*«. Det var det *danske* landskab og det *danske* hav, der bevægede Eckersberg, det var en *dansk* kvinde, der af Thorvaldsen blev bestemt til at bringe sin lille blomsterfakkel til dem, der blev deres natur tro, det var den *danske* landsoldat Bissen fremstillede og ikke blot en soldat. Evighedsværdien var kædet sammen med »vor sande Kultur«. Nutidens kunst fornægtede følelsen til fordel for det formalistiske og beregnende, den rejste skel mellem natur og kunst. Den nationale kunst, derimod, var »*en Livsytring af et Folk, som ikke lader sig nøje med det at forstaa Jorden og Livet i den endelige Verden, men som søger at flyve ud over det aabne Hav op mod de Skyer, der belyses af Glansen fra det fjerne, som dets forstandsprægede Erkendelse ikke kan naa*«. Frits Clausen så gennem den sande kunst en mytisk sammenknytning, både følelsesmæssigt og med blodets bånd, af en race gennem tiderne, ganske som symbolanvendelsen for ham rummede en mytisk sammenbin-

Fig. 4. H. W. Bissen: »Krigergraven«, fra 1853 på Trinitatis Kirkegård i Fredericia. »Bissen har med sin smukke Komposition og fine Realisme skabt et gribende Mindesmærke over de faldne Soldater fra 1848, det er med sin Inderlighed typisk Dansk« (DNSAP's Maanedts-Breve 6, 1941-42, s. 134). Det er så typisk dansk, at det har adskillige direkte paralleller i flere monumenter over faldne frihedskæmpere efter maj 1945, f.eks. monumentet på Kirkepladsen i Frederikshavn. Blot er personerne her i civil, men den typiske danske inderlighed er den samme (Foto: Fredericia Kommune).

dende kraft. Kun den rene race skabte sand kunst, mens raceblanding også på kunstområdet førte til dekadence og i sidste ende kulturopløsning.

Efter at være fremkommet med de principielle betragtninger overlod Frits Clausen kulturområdet til andre, bl.a. Viggo J. von Holstein-Rathlou, senere kunstkritikeren Baldur Nielsen-Edwin, tegneren og maleren Gudmund Hentze, bibliotekar Arne Hansen og maleren og kunstkritikeren Ole V. Borch. Det var på hver deres måde fagfolk, som spredte deres aktivitet til både *Fædrelandet* og partibladerne. Mens læserne af *DNSAP's Maanedts-Breve* glimtvis kunne få bibragt et lidt mere nuanceret syn på moderne kunst – f. eks. tillod Borch sig delvis at rehabilitere »den kloge Picasso«, som han

omtalte ham⁴⁰ – førte *Fædrelandet* og *National-Socialisten* den hårde linie videre, af og til med mindre heldigt resultat. F. eks. harcellerede *Fædrelandet* 4. august 1940 over det »dekadente« mindesmærke over de faldne soldater 9. april, der forinden var blevet afsløret på Vestre Kirkegård i København. Det var en skulptur af en nøgen, liggende mand. »Monumentet er et typisk Produkt af den aandelige og politiske Dekadence, der i Øjeblikket raaer i Danmark – aabenbart inspireret af den pervers-jødiske Mentalitet, der gennem Freudianismen er trængt ind paa Kunstens Omraade herhjemme i de senere Aar. Et Mindesmærke, der ikke giver Udtryk for ædle Følelser. Uden Stolthed, uden Heroisme – uden Ære!« Avisen modstillede det Landsol-

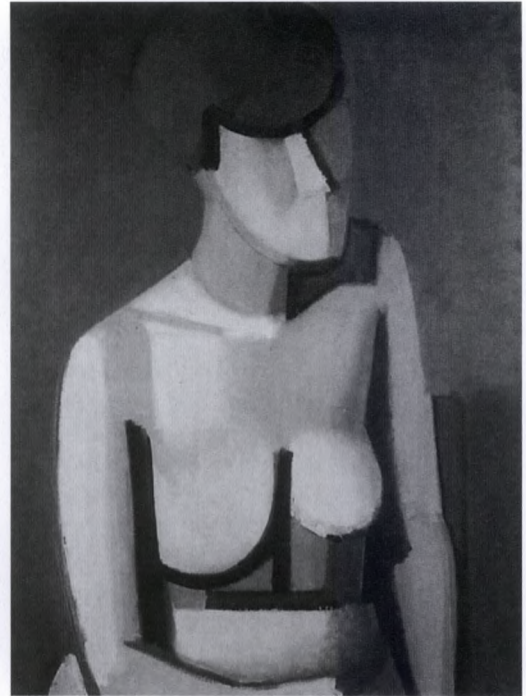
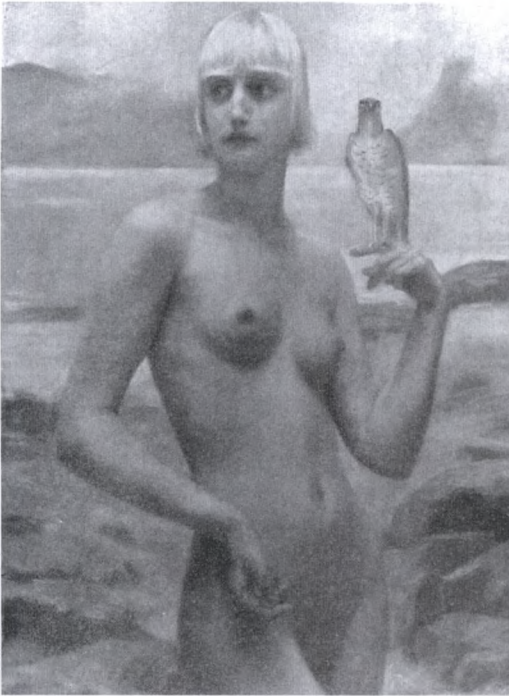

Fig. 5-6. DNSAP brugte at modstille sine kunstidealer med de toneangivende kunstnerkredses kunst-opfattelse, hvor det også blev underforstået, at »vi er udenfor, de er indenfor – se selv, kan det være rigtigt? Eksempelvis modstilledes malerne Vilhelm Lundstrøm og Gudmund Hentze: »Gudmund Hentze har hele sit Liv kæmpet idealistisk mod den udartede Kunst«. I modsætning hertil havde Lundstrøm »mange Billeder paa det danske Kunstmuseum og som Medlem af Akademirådet er han med til at afgøre, hvilke unge Kunstnere, der skal støttes med Medaljer og Legater« (DNSAP's Maanedts-Breve 6, 1941-42, s. 64f). Ovenfor ses Gudmund Hentzes »Høvdingens Datter« også kendt under titlen »Nøgen Pige med Falk« (opholdssted ukendt), som er malet i en stil, der var fremtrædende i Det Tredje Rige, og Vilhelm Lundstrøms »Siddende Model« fra 1937 (privateje). Billederne er gengivet efter henholdsvis DNSAP's Maanedts-Breve 7, 1942-43, s. 137 og Vilhelm Lundstrøm 100 år – 1893-1993, Charlottenborg 1993.

daten i Fredericia og Istedløven. Om statuen af Landsoldaten hedder det: »Kunstneren, Bissen, har formaaet at forme hele Folkets Følelse i Øjeblikket: Stolthed, Rejsning, Appel, Ære!« Også den stolte, om end hvilende Istedløve sås »som et Udtryk for Folketsjælen« og »for den Vilje, der ogsaa er Folkets – var Folkets i denne Stund«. Skribenten »Bjarke«, der her svang sig op i de højere æstetiske luftlag, gjorde i samme åndedrag Thorvaldsen, og ikke rettelig Bissen, til løvens skaber! Kritik og viden fulgtes ikke nødvendigvis ad.

I DNSAP's Maanedts-Breve fik læserne enkelte prøver på, hvad partiet anså for at være den nye tids kunst.

Agnes Slott-Møllers historiemaleri hørte som en selvfølge med her, ligesom Aage Edwins buste af Frits Clausen, men derpå begyndte antallet af samtidige kunstneriske forbilleder at skrumpes stærkt ind. Gudmund Hentzes malerkunst blev modstillet Vilhelm Lundstrøms, naturligvis med parti for førstnævnte, og dermed var repertoire indend for samtidig kunst og skulptur nær udtømt, bortset fra O. V. Borchs gengivelse af egne malerier og Ragnhild Borchs buste. I stedet blev der bragt længere anmeldelser af kunststillinger med gengivelse af udvalgte værker, som uden at være idealer for nazistisk kunst dog i de al-

lerfleste tilfælde var »forståelige« for folket, dvs. at man kunne se, hvad de forestillede. Blev der undtagelsesvis bragt en gengivelse af et maleri, hvor der var arbejdet med formen væk fra det realistiske, blev der omhyggeligt gjort opmærksom på, at sådan ser billedet ud i virkeligheden; der var ikke tale om en dårlig reproduktion. Den behandling gives således Niels Lergaards maleri »Dobbeltportræt«. ⁴¹

I betragtning af at Baldur Nielsen-Edwin i artiklen »Hvad er »social Kunst?« fremkom med det synspunkt, at kunsten skulle ud blandt folket og at der ikke skulle fremelskes en særlig »museumskunst«, er det forbavsende lidt, de nazistiske kunstkritikere beskæftigede sig med andet end netop »museumskunsten«. Nielsen-Edwin mente ikke alene, at der under demokratiet var en særlig tendens til »at proppe Kunsten sammen i Musæerne«, men også at demokraterne havde udrenset den kunst fra museerne, som folket forstod og holdt af. »*Den moderne Kunst har aldrig interesseret dem (befolkningen, JTL), derimod er der ingen Tvivl om, at Folket har samme Syn paa Kunsten som National Socialismen, og de venter taalmodigt paa en Kunst, der kan begejstre dem. De folk, der kæmper for moderne Kunst, vil aldrig komme til at forstaa, at den jordbundne smudsige Kunsts Tid er forbi, og at der vil opstaa en Kunst, som hæveder sig med Egenskaber, der har været forbudt og nedkæmpet mange Aar, nemlig Monumentalitet, Festlighed og ren Skønhedsglæde. Kunstværket maa indeholde en stor Ide eller Komposition, som er i Aand med Tidens Tanker og Rørelser, da vil Værket tale til Folket, og Folket vil fortsaa det*« (6, s. 119).

Det blev ved dette løfte. Programmerklæringen førte ikke til, at DNSAP på noget tidspunkt kunne fremvise begyndelsen til en sådan ny dansk kunst.

DNSAP's baggrund for at føre og organisere kulturkamp

Hvor NSDAP i januar 1933 kunne afslutte »kamptiden«, var DNSAP i vedvarende politisk kamp. 1930'erne igennem var Frits Clausen selv DNSAP's primus motor i kulturkampen. Det var ham, der skrev, eller han prøvede at opdyrke nye skribenter, da næsten alle prøvede og kendte penne sagde fra. ⁴² Kunstnere og kulturpersonligheder kunne partiet så godt som ikke mønstre, hvorfor de få, der var eller kom til, blev indbudt til at bruge deres evner i kulturkampen. Flemming Dahl, stadsarkivar i København undslod sig, mens bibliotekar Viggo J. von Holstein Rathlou i Århus som nævnt kom i gang ved årtiets slutning. Hans signerede artikler om nordiske oldtidssymboler var med til at gøre DNSAP's politiske ramme troværdig: Når hagekorsset som gammelt nordisk symbol kunne bevises, var meget allerede vundet. ⁴³ Frits Clausen ønskede de løsrevne enkeltartikler i *National-Socialisten* afløst af et mere samlet fremstød. Da kulturkæmperne kun var for hånden i et fåtal, begyndte han et kulturelt uddannelsesprogram for partilederne og i en vis udstrækning tillige for partimedlemmerne.

DNSAP's *Maanedes-Breve* blev fra starten i 1935 rettet mod partiets ledere, og indeholdt derfor en hel del organisatoriske meddelelser og skolingsmateriale. Blandt dette sidste blev kunst- og kulturstoffet det bærende fra og med efteråret 1940. ⁴⁴ Skiftet i stofvægtningen er så pludselig og markant i månedsbrevene, at det kun kan hænge sammen med besættelsessituationen. Det blev nu mere end tidligere magtpåliggende for partiledelsen at markere sin danskhed, og ingen udenforstående skulle kunne bruge partiets interne skrift til noget andet formål. Hvad partiets ledergruppe via månedsbrevene fik at vide om dansk

kultur i de følgende år var ikke småting. Der var f. eks. en længere serie om *danske* plantenaavne! Blot bidrog det ikke på nogen måde til en politikudvikling, ej heller til at skabe forståelse for og opbakning bag den førte politik. Kulturpropagandaen kom til at stå alene, og skulle i sig selv legitimere danskheden for DNSAP.

Blandt de selvstændige udgivelser på partiforlaget (fra efteråret 1936) tog kun få kulturkampen op, der iblandt nogle af Frits Clausens egne. Skribenter fattedes, og kulturkontakterne til danske foreninger m.m. var noget nær totalt fraværende. DNSAP's isolation på dette område var måske større før end efter den tyske besættelse. DNSAP opnåede ikke nær kontakt til Nordische Gesellschaft i Kiel og var heller ikke med ved de årligt tilbagevendende arrangementer, som netop havde nordisk kultur på dagsordenen. Store danske navne som komponisten Carl Nielsen fik der en international opførelse. DNSAP fik hverken gennem Nordische Gesellschaft eller andre kulturorganisationer positiv kontakt til Det Tredje Rige før 9. april 1940.⁴⁵

Året 1939 gav i flere henseender et løft for DNSAP's kulturkamp. Fra januar havde partiet eget dagblad, *Fædrelandet*, Frits Clausen lagde i starten stor energi i selv at bidrage dertil; og i april blev tre mand indvalgt i folketinget. Med knap 5.000 medlemmer og godt 31.000 vælgere fik kulturarbejdet et så bredt grundlag som aldrig før. Landsstævnet i Kolding i juni var den hidtil største partimanifestation og tjente blandt meget andet til at udvikle brugen af historiske og nationale symboler i et hidtil uset omfang. Stadig nye rekvisitter og ideer kom til. Den udprægede nationale symbolanvendelse måtte indtil videre træde i stedet for den nazistiske kulturproduktion, som gerne skulle bringes til at blomstre.

Væksten for dansk nazisme blev led-

saget af et stort tilbageslag for hovedmodstanderen på den kulturpolitiske slagplads. Foreningen »Frisindet Kulturkamp« kunne ikke videreføres efter august 1939. Den tysk-sovjetiske ikke-angrebspakt indebar, at DKP's ledelse ændrede holdning til en potentiel krigsfare. Derfor blev antinazismen officielt lagt på hylden til fordel for den opfattelse, at de imperialistiske magter England og Frankrig ville starte en krig. I forlængelse heraf måtte de mange kommunister i Frisindet Kulturkamp midlertidigt se sig om efter andre opgaver.⁴⁶ Det gav for en stund DNSAP mere spillerum for sin kulturpropaganda, men det er højst tvivlsomt, om det var andet end i teorien. De to fløje havde aldrig betragtet hinanden som ligeværdige modstandere. Frisindet Kulturkamp havde ignoreret DNSAP for længe, lagt vægten på alene at oplyse midtervælgere. Som DNSAP skød frem, faldt »Frisindet Kulturkamp« væk, hvilket illustrerer, at fløjpolitikken på begge sider blev ført i stærk afhængighed af store udenlandske magter. DKP førte sin politik i nær tilknytning til Sovjetunionens, DNSAP forsøgte at føre sin som en omplantning af NSDAP's og Det Tredie Riges. Forskellene skulle vise sig mere afgørende, som andre faktorer kom til at spille ind.

Hadde den tysk-russiske ikke-angrebspakt svækket den politiske venstrefløj i Danmark og lammet de tilbageblevne, samt givet DNSAP sit hidtil største forklaringsproblem,⁴⁷ så betød den finsk-sovjetiske vinterkrig en stimulering af antikommunismen, som ikke kunne være DNSAP ubelejlig. Den fik de første danske frivillige til at træde i fremmed krigstjeneste. DNSAP ønskede at drage maksimal politisk fordel af situationen. I december 1939 fremlagde partiet et forslag i Folketinget om afbrydelse af de diplomatiske forbindelser med Sovjetunionen.⁴⁸ Det blev naturligvis ikke vedtaget, men er

et udtryk for, at én politisk konjunktur var med den danske nazisme. I befolkningen var forslaget ikke bare forkert på det tidspunkt.

Den tyske besættelse af Danmark i april 1940 indebar en fuldstændig omvæltning af forudsætningerne for DNSAP's kulturkamp. Tilgangen af medlemmer og sympatisører tog meget kraftigt til. *Fædrelandet* fik flere abonnenter. Dette samt en betydelig tysk økonomisk støtte gav nye muligheder for kulturarbejdet. *Fædrelandet* og flere af de andre partiblade kunne betale professionelle skribenter, og endnu flere meldte sig selv som medarbejdere. Kunstkritikerne er allerede nævnt. Den professionelle journalist og redaktør Helge Bangsted satte sig i oktober 1940 i redaktørstolen på *Fædrelandet*, mangeårige erfarne forfattere og journalister som Harald Tandrup og Harald Bergstedt fandt vej som faste skribenter i avisens spalter. Det var af overbevisning, ikke for brødets skyld alene.

DNSAP's fremgang var ikke et resultat af partiets egen indsats. Den tyske lynkrig i Europa og Frankrigs fald sommeren 1940 gav en vis befolkningsdel en stor tro på, at nazismen var fremtiden, og dette fik både medløbere og folk, der længe havde sympatiseret med nazismen, til nu bevidst at vælge DNSAP. Blandt dem også flere forfattere, kunstnere og intellektuelle. Enten som direkte partimedlemmer eller som sympatisører, der ikke havde noget imod at blive sat i forbindelse med nazismen.

Blandt forfatterne var det: Erling Bache, Svend Bache, Thorkild Barfod (f. 1889), Harald Bergstedt (f. 1877), Svend Borberg (f. 1888), Olga Eggers (f. 1875), Poul G. Ernst (f. 1893), Svend Fleuron (f. 1874), Christen Hansen (f. 1893), Einar Howalt (f. 1887), Gudmundur Kamban (f. 1888), Thorvald Knudsen (f. 1895), Niels Meyn (f. 1891), Edvard Nielsen-Stevns

(f. 1880), Sara Nielsen-Stevns (f. 1891), Knud Nordentoft (f. 1895), Harry Nørup (f. 1904), Xenius Rostock (f. 1885), Valdemar Rørdam (f. 1872), Laurits Skov (f. 1900), Harald Tandrup (f. 1874), Minna Vestergaard (f. 1891).⁴⁹

Mens spredningen på køn ikke er videre bemærkelsesværdig, der var i det hele taget langt færre kvindelige forfattere, så falder den relativt høje alder i øjnene. Blandt forfatterne var det typisk mænd oppe i 50-års alderen i 1940, som i større eller mindre grad gjorde nazismens sag til deres.⁵⁰ Tog man en snes forfattere på kulturkampens venstrefløj, ville de også være mænd, men gennemsnitsalderen ville snarere ligge i midten af 30'erne.

Materialet til belysning af nazismens tiltrækning inden for andre kunstnerkredse er mere begrænset, givetvis bl.a. fordi der var ret få. Meget kendte dengang var balletægteparret Ørnberg og enkelte skuespillere som Gerda Madsen og Chr. Arhoff, men samlet viser materialet ingen større tilslutning. Det tør derfor være at tage forskud på en fremtidig vækst, når DNSAP i januar 1942 annoncerede dannelsen af fire kunstnerforbund i partiets regi:

- National-Socialistisk Forfatterforbund (leder: Thorkild Barfod)
- National-Socialistisk Skuespillerforbund (leder: Poul Witzansky)
- National-Socialistisk Kunstnerforbund (leder: Gudmund Hentze (f. 1875))
- National-Socialistisk Musikerforbund (leder: C. A. Vøttrup)⁵¹

Det var ikke udtryk for noget behov, men for en politik, en manifestation, området søgtes organiseret, som andre blev det på samme tid. Med forsinkelse kan man mene. Nærmere herom nedenfor.

Udvides synsfeltet til gruppen af akademikere, intellektuelle og journa-

lister synes tendensen at være, at gennemsnitsalderen ikke er helt så høj. Flertallet synes at være født i 1890'erne og lige efter 1900. Det var folk som journalisterne Aage Jørgensen (f. 1890) og Axel Høyer (f. 1894), landsretssagførerne Ejler Pontoppidan (f. 1894) og Knud Nordentoft (f. 1895), det gælder brødrene Bryld, juristerne Carl Popp-Madsen (f. 1900) og Chr. Junior (f. 1896), redaktør Helge Bangsted (f. 1898), stadsarkivar Flemming Dahl (f. 1896), zoologen Ingvald Lieberkind (f. 1897) m. fl. Den akademiske og kunstneriske ungdom under 40 år og endnu mere under 30 år synes kun i begrænset omfang tiltrukket af nazismen. DNSAP's studenterfraktion, oprettet 1941, kunne på sit højdepunkt ikke mønstre over 60 medlemmer af adskillige tusinde mulige. National Studenter Aktion, oprettet 1938, havde på sit højdepunkt over 300 medlemmer; organisationen var uafhængig af DNSAP, men sympatisk overfor nazismen og en nyordning af Europa. Der var her et potentiale for nazismen i Danmark, men direkte støtter i DNSAP's kulturkamp var de ikke.⁵²

Selv med forbehold for disse begrænsninger havde DNSAP's muligheder for at føre kulturkamp i 1940'erne en bredere basis, end den havde haft i 1930'erne. Der var langt flere potentielle bidragsydere til at føre kampen, en stærkt udvidet sympatisørgruppe og finansielle muligheder som aldrig før. Tillige var partiets kulturopfattelse i samklang med flertallet af befolkningens, og det var DNSAP frem for nogen, der i sit partiarbejde slog på de nationale strenge; modsat f. eks. DKP. DKP og en god del af dets aktive kulturforkæmpere var DNSAP tilmed sluppet af med i juni 1941; kommunisterne var interneret af dansk politi og anbragt i Horserød-lejren, og deres virksomhed blev i august helt forbudt af samlingsregeringen. *Arbejderbladet* var borte, og *Fædrelandet* var fri for

sin skarpeste modstander på den modsatte fløj – i det mindste i legal sammenhæng. Alligevel var det i kulturkampen, at DNSAP led sit største nederlag. Hvordan kunne det gå til?

Mod strømmen: DNSAP og besættelsestidens nationale vækkelse

»Indenfor det danske Folks nuværende politiske Organisationer er det kun de af Dr. Frits Clausen ledede Nationalsocialister, som med Energi og Ansvarsbevidsthed svømmer mod Strømmen, og som under Anerkendelse af det tyske Førerskab åbent går ind for Danmarks Indordning i det storgermanske Rum«.

Cecil von Renthe Fink 22.10.1940.⁵³

Havde DNSAP været politisk isoleret før den tyske besættelse, var der efter den tid tale om dyb nedkøling. Partiet vandt ganske vist frem i snævrere miljøer, men skabte sig samtidig en åben modvilje i endnu bredere befolkningsgrupper. Forholdt befolkningen sig end roligt og værdigt i den første besættelsessommer, voksede der på kort tid en stærk national bevidsthed frem, der gav sig udslag i forøget interesse for nationalsymbolerne, for dansk historie. Folk strømmede til museerne, forlagene fandt et nyt stort marked for historisk og national litteratur, og det var ikke alene pga. den begrænsede udenlandske kulturimport: Antallet af oversættelser steg også eksplosivt.⁵⁴ Der blev gået algang, sunget alsang og afholdt nationale kaffeborde, og først og sidst var alt dette ikke et partianliggende. DNSAP gjorde det med sin anvendelse af nationalsymbolerne til et partianliggende; det var en grund til at vende sig fra det parti, der lig besættelsesmagten havde hagekorset som symbol. Havde DNSAP før 9. april haft et forklaringsproblem mht. bru-

Fig. 7. Fritz Clausen taler ved DNSAP's møde i Forum den 17. november 1940 til minde om de faldne fra 9. april. Scenen er et overflødighedshorn af symbolik: Hagekors pryder talerstolen, mens faklen til venstre leder tanken hen på det antikke Olympen. Det er dog det enorme Dannebrog og lurblæserne i baggrunden, som dominerer billedet. Efter mødet bragtes endnu et stærkt nationalt symbol i spil, da der blev nedlagt kranse ved foden af Den lille Hornblæser (Foto: Det kongelige Bibliotek).

gen af hagekorset og andre NSDAP-efterligninger, så blev hertil efter 9. april føjet problemet med at forklare, at partiet tog det fælles nationale gods som lurer, gravhøje, Dannebrog m.m. til sig i partiets helt eget propaganda-felttog, hvor selve besættelsessituationen var et fælles nationalt anliggende.

Stormen mod regeringen efteråret 1940 blev ført med Dannebrog i top. Havde DNSAP forventet på den måde på en gang at kunne lukrere på den nationale vækkelse og midlertidigt gemme hagekorsene ubemærket af vejen, viste mindeappellen ved Den lille Hornblæser 17. november 1940 i København, at det ikke var tilfældet. Det var ikke kun en tilfældig pøbel, der var mødt op for at klapse nazisterne af. Der blev givet udtryk for en holdning, som også for en tid lang afholdt DNSAP

fra at forsøge sig med møder på åben gade, hvor tilskuerne ikke kunne kontrolleres (der var som bekendt mødeforbud fra 11. april 1940). Skuffelsen over den udeblevne magtovertagelse eller snarere magtoverdragelse, for det var kun besættelsesmagten, der kunne have sat DNSAP ved landets rør, blev givetvis parret med dyb frustration over, at partiets helt igennem nationalt anlagte kampagne blev mødt med så fuldstændig en afvisning fra det store flertal.⁵⁵ Modviljen afspejledes i hele den øvrige presse.⁵⁶ Strategien var så fejlvalgt, at man fristes til at tro, at partiledelsen og ikke mindst Frits Clausen selv har troet på dens gunstige effekt. Ville den ikke føre til regeringsmagten, ville den i det mindste skabe langt større folkelig opbakning. Der var sat alle sejl til på

præmisser, som mest minder om genforeningsagitationen 1920. Der var med andre ord ikke noget videre politisk indhold i propagandaen mod regeringen. Der skulle nye folk på broen, det vil sige, at regeringen skulle gå af, og de nye folk komme fra DNSAP. Som i 1920, da agitationen drejede sig om at stemme for tilslutning til Danmark eller til Tyskland. Enten-eller. Frits Clausen lod samme agitationsmåde prøve i en politisk situation, der i øvrigt var en helt anden og kompleks på en helt tredje måde.

Regeringsstormen var en fiasko ikke kun i forhold til befolkningen, men også i forhold til den tyske besættelsesmagt. Trods partiets forsikringer om øget tilslutning, hvad der ikke var forkert, så var tilslutningen disproportional med den stigende folkelige opinion mod den danske nazisme. Det var ikke til at skjule, heller ikke sidenhen⁵⁷, og »systempressen« gjorde sit til at gøre opmærksom herpå. Endelig kunne selve propagandafelttoget mod regeringen næppe imponere besættelsesmagten, da den forud havde bevilget de penge, der skulle til for at gennemføre den. DNSAP havde fået lov at afprøve mulighederne og ikke mere. Det var besættelsesmagtens muligheder naturligvis – og det for at øve pres på den siddende regering. DNSAP var og forblev fra 9. april 1940 til foråret 1943 en brik i tysk besættelsespolitik. Det gav DNSAP visse pekuniære og andre fordele, men det gav også ulemper, ikke mindst når det drejede sig om kulturkampen. Hvor partiet fik lov til alene at overtage hvervningen til tysk krigstjeneste i juni 1941, lod besættelsesmagten ikke DNSAP være alene om at føre kulturkamp. Her spillede forskellige tyske instanser med og mod hinanden, og for eller imod DNSAP, der kom til at se sig slået også i det spil.

Fra sommeren 1940 begyndte besættelsesmagten sin egen kulturpropa-

ganda i Danmark. Det kan tages som en symbolsk indledning til den, at en udstilling med maleren Harald Engmanns billeder i Bo's lokaler på Amagervej med titlen »Sorte Faner« blev lukket på tysk forlangende allerede den 9. april.⁵⁸ Siden fulgte via Udenrigsministeriet bl.a. lister over de bøger, som folkebibliotekerne ikke længere måtte stille til rådighed for lånerne. Selvcensur og forcensur kom også til at spille ind på kulturområdet. Kulturpropagandaen var i sit udspring ledsaget af sin modsætning, kulturforbudet.

Den tyske kulturpropaganda blev organiseret for det første gennem Nordische Gesellschaft, der organiserede diverse udstillinger, koncerter og andre kulturarrangementer. Det tyske Handelskammer optrådte i samme rolle. Værnemagten spillede i det første år også oftere ud med parader og militærmusik. Dertil gennem tyske film og tyske ugeretninger.⁵⁹ Problemet med disse aktiviteter var, at besættelsesmagten stod som eneeksponent af dem. De blev på den måde ikke sammenflettet med samarbejdspolitikken. Også det var der en løsning på.

Det danske Udenrigsministerium pressede til formålet på for oprettelsen af en Dansk-Tysk Forening til varetagelse af det kulturelle samarbejde. Det skete gennem et mildt pres på en række embedsmænd og politikere for at støtte foretagendet. Foreningen blev stiftet 24. juli 1940 med generaldirektør for DSB P. Knutzen som formand. Foreningen indledte samarbejde med Nordische Gesellschaft, men det blev Nordische Verbindungsstelle, Berlin, som ret hurtigt tog over efter en indbyrdes magtkamp.⁶⁰ Nordische Gesellschaft var som en instans i Alfred Rosenbergs regi udsat for Auswärtiges Amts forsøg på at udspille dets rolle, og der var dyb uenighed om konceptet for arbejdet i udlandet.⁶¹ I Danmark lykkedes det stort set for Auswärtiges

Amt, hvorved DNSAP mistede sin potentielt nærmeste samarbejdspartner, samtidig med at besættelsesmagten både lavede sine egne kulturfremstød og indgik i kulturelt samarbejde med den samlingsregering, som DNSAP så det som sit hovedmål at få afsat. Modsat fik DNSAP ikke adgang til Dansk-Tysk Forening, hvilket i sig selv var et formål for det danske udenrigsministerium. På kulturområdet formåede samlingsregeringen at holde DNSAP ude ved selv at etablere et tættere samarbejde med besættelsesmagten om kulturudveksling i de første besættelsesår.

DNSAP blev ikke lukket ind i disse cirkler, og havde i de første besættelsesår tillige meget vanskeligt ved at få sine budskaber ud gennem massemedierne. Den øvrige presse gengav naturligvis ikke partiets propaganda på dets egne præmisser, og adgang til radioen fik det kun i meget begrænset omfang til 1943, hvor det ville have været af størst betydning. Nazister fik som enkeltpersoner først adgang i større omfang efter tysk pres i tiden derefter.⁶² Da var det for DNSAP som parti uden betydning. Isolationen indebar, at partiets kulturpropaganda så godt som udelukkende nåede de allerede overbeviste, og isolationen blev stadig større som krigen skred frem. De mange lokale partiblade nåede kun de kredse, som også kunne nås gennem *Fædrelandet*, og det var kun de mest aktive i rækkerne, der mødte op til de lukkede kulturarrangementer. Den intimidering af og indtrængen i eksisterende kultursammenslutninger, som NSDAP med så stort held havde gennemført i Tyskland op til og efter magtovertagelsen, var ikke mulig for DNSAP. Det skyldtes ikke DNSAP's uduelighed, men en helt anderledes politisk situation.

Denne situation må efterhånden have stået partiledelsen klart i slutningen af 1942. Når Frits Clausen

med udsigten til et folketingsvalg i foråret 1943 regnede med at kunne få mindst 50.000 stemmer, var det udtryk for en vis realisme.⁶³ Partiet havde trods alt omkring 20.000 medlemmer på det tidspunkt. Derimod kunne opslutningen og partiets gennemslagskraft ikke læses ud af tryksagernes udbredelse og dermed af budskabets egen kraft. Den massive tyske økonomiske støtte gav mulighed for en kulturpropaganda »fra oven«, hvis indflydelse ikke kunne måles ud fra, om læserne fandt den værd at betale den reelle pris for. Den massive støtte spillede ham ikke kun i lommen på tyskerne, men spillede ham også midlet af hændte til at afklare den reelle opslutning bag et selvstændigt og uafhængigt DNSAP.

Valget den 23. marts 1943 blev en meget stor fiasko for DNSAP. De foregående tre års propaganda- og kulturarbejde havde været stort set forgæves. Med nok så mange ekstra pengemidler kunne isolationen ikke brydes. Frits Clausens stedfortræder Theofilus Larsen konkluderede straks efter valget, at man med de godt 43.000 stemmer ikke havde fundet tilslutning fra andre end kernetilhængerne.⁶⁴ Der var et misforhold mellem det relativt store antal medlemmer og det lave stemmetal. En dansk nazisme var ikke til at afsætte i et Danmark besat af tysk nazisme. Det hører med til gåderne, at en dansksindet sønderjyde som Frits Clausen har kunnet foregøgle sig selv, at han kunne adskille en dansk nazisme fra den tyske nazisme i den situation, og at nok så overdreven brug af nationalsymbolerne kunne opveje selve besættelsessituationen. DNSAP's »forklaring« på den tyske besættelse af Danmark som »systemets skyld« blev ikke købt af befolkningsflertallet i 1940 og endnu mindre i 1943; dens tilhængere var blot i 1943 næsten fuldstændigt organiseret i DNSAP. Det var udtryk for en

slags succes for partiet. På lige det punkt var den opgave, som den tyske gesandt Renthe-Fink havde set som DNSAP's i maj 1940 – at samle »*alle de elementer, der tilstræber en Fornyelse og ser Danmarks Fremtid på Tysklands Side*« – lykkedes, men nogen stærk Bevægelse havde det ikke medført.⁶⁵

Efter valget reagerede partiledelsen meget voldsomt. De talrige lokalblade blev næsten uden undtagelse nedlagt, og i forlængelse heraf måtte Trinitatistrykkeriet træde i likvidation.⁶⁶ Frits Clausen frasagde sig to dage efter valget den tyske økonomiske støtte, og forbindelsen til avisen Fædrelandet blev skåret over. Den havde været tyskejet siden 1941, men maj 1943 var det officielt, at avisen ikke længere var partiorgan for DNSAP.⁶⁷ Medlemstilgangen til DNSAP blev stoppet pr. 1. april, og hvervningen til tysk krigstjeneste blev indstillet. Frits Clausens offentlige optræden skrumpede kraftigt ind.⁶⁸

Hver for sig kunne disse tiltag være af mindre betydning (ophøret af hvervningen undtaget), men sammenlagt var de en demonstration af, hvor sent det gik op for partiledelsen, at løbet på de hidtidige præmisser for længst var kørt. Først i lyset af valgresultatet tog man endelig konsekvensen, og det kan se ud som om, at valget i sig selv var årsag hertil. Det er næppe tilfældet. Fra efteråret 1942 vidste Frits Clausen, at han ikke skulle regne med at komme til at overtage regeringsmagten. Det havde den tyske rigsbefuldmægtigede Werner Best gjort ham klart efter sin ankomst til København i november.⁶⁹ Alene det, at besættelsesmagten i januar 1943 tillod afholdelsen af valg var skriften på væggen for DNSAP, selv om Frits Clausen overfor Best gav udtryk for, at han opfattede valget som ønskværdigt.⁷⁰ Valgresultatet blev blot den sidste offentlige demonstration af fiaskoen for den danske nazisme.

Da den danske regering gik af 29. august 1943, var Frits Clausen og DNSAP ikke på tale som regeringsemne, og partiet stod heller ikke længere parat til at overtage regeringsmagten. I den nazistiske presse, der var tilbage, fortsatte dog kulturkampen til det sidste. Snart stod Gyldendal, snart Det Kongelige Teater eller Statens Bibliotekstilsyn for skud. Den hårde kerne holdt fast i en antimodernistisk kulturkamp kombineret med truslen om, hvad der var på vej fra kommunismen i øst – og der var læsere dertil til det sidste.

Konklusion

»*Danskernes nationale Følelser (...) er siden Besættelsen rettet imod Besættelsesmagten og dermed også imod de danske Nationalsocialister, der betragtes som dennes Hjælper*«.

Werner Best til Heinrich Himmler
5.5.1943.⁷¹

DNSAP's kulturpropaganda havde såvel før som under den tyske besættelse meget trange kår. Før besættelsen, fordi partiets standpunkter omkring kulturen blev delt af mange, der også i forvejen fik dem repræsenteret i deres daglige avis og ugebladene; og under den tyske besættelse, fordi nazismens identifikation med besættelsesmagten gav en dansk nazisme meget begrænset spillerum trods brug af stærke nationale virkemidler, hvilket førte videre ud i isolation i en periode, hvor landet ellers optændtes af national begejstring og mobilisering, som det ikke var set siden genforeningsagitationen 1919-20. Hagekorset blev ikke accepteret som et nordisk politisk symbol. Frits Clausen, som mente at have forstand på nationalitetskamp, og hvad det ville sige at være dansk, kom ud i sit største politiske nederlag – vurderet ud fra hans egne

forudsætninger – da han søgte at kombinere national vækkelse i en besættelsessituation med fælles politisk grundlag med den samme besættelsesmagt. Det projekt ville være dømt til at mislykkes for selv større politiske begavelser. Frits Clausens stærke og blinde tro på nationalsymbolernes kraft og den historisk-nationalt orienterede kulturpropagandas virkning førte ham ind i en total blindgyde: Befolkningen kunne i høj grad mobiliseres omkring en national kulturpropaganda, men den var ikke blind for den politiske kontekst. Da befolkningen ikke kunne vindes på et nazistisk politisk grundlag, var der kun besættelsesmagtens vilje at henholde sig til. Da den vilje heller ikke var til at lide på, gav DNSAP op.

Noter

1. Hvad med kulturen? 1933, optrykt i Poul Henningsen: Kulturkritik 2, 1973, s. 37.
2. Carl Erik Bay: Socialdemokratiets stilling i den ideologiske debat i mellemkrigstiden. 1973, s. 98ff., 150ff.
3. Blandt de sidste var Julius Bomholt, se John Chr. Jørgensen: Forfatteren Julius Bomholt. Ole Hyltoft (red.): Den poetiske politiker Julius Bomholt. 2000, s. 46.
4. Jfr. Morthen Thing: Kommunismens kultur 1, 1993, s. 72-74.
5. Jfr. hertil Hans Hertel om »Venstrefløjen og ghetto-effekten« i Det belejrede og det besatte åndsliv, Henrik Dethlefsen og Henrik Lundbak (red.): Fra mellemkrigstid til efterkrigstid. 1998, s. 42ff.
6. National-Socialisten 3.1.1932: Thorkild Gravlund: Hjemstavn og Statsstyre, sst. 25.2.1934: Valdemar Rørdam: Næste Led frem.
7. Elias Bredsdorff: Revolutionær humanisme. 1982, s. 144, Thing 1, 1993 (note 4) s. 481, 483.
8. Dannet 27.2.1936. Om denne Leif Leer Sørensen: Edvard Heiberg og dansk funktionalisme. En arkitekt og hans samtid. 2000, s. 160f.
9. Angrebet gentog Frits Clausen i Fædrelandet 9.9.1939 og optrykt i DNSAP's Maanedsbreve 6, 1941, s. 61.
10. I K.U.s Kampblad 1935 overgik Poul Meyer Frits Clausen mht. kritikken af »Frisindet Kulturkamp«. Jfr. Børge Houmann: Martin Andersen Nexø og hans samtid 1933-1954. 1988, s. 125ff.
11. Gerhard Paul: »Flensburg meldet: ...!« Flensburg und das deutsch-dänische Grenzgebiet im Spiegel der Berichterstattung der Geheimen Staatspolizei und des Sicherheitsdienstes (SD) des Reichsführers-SS (1933-1945). Flensburg 1997, s. 294. Redaktionens oversættelse.
12. Man kan måske tro, at jeg har ladet mig »forføre« af DNSAP's propaganda og Frits Clausens egne forklaringer (Landsarkivet for Sjælland, Københavns Politi, Frits Clausensagen 1945-47, Personlige Oplysninger m.v. Pk 1, Frits Clausen: Kort Levnedsskrivelse, 1947, Frits Clausen: Træk om Oprettelsen og Udviklingen af DNSAP, 1947). Det er dog ikke tilfældet. Der er godt belæg for det i det – sparsomme –, men entydige samtidige materiale, hvor ingen endnu havde tænkt på DNSAP. Endvidere Frits Clausen i brev til E. Finnemann Bruun 26.5.1931 (Bruuns privatark, privateje).
13. John T. Lauridsen: »Nu gjalder Luren«. Fortiden i DNSAP's tjeneste. Fund og Forskning 32, 1993.
14. Peter Reichel: Bildende Kunst und Architektur. Wolfgang Benz/Hermann Graml/Hermann Weiss (Hg.): Enzyklopädie des Nationalsozialismus. München 1997, s. 155.
15. Henningsen 1933 (note 1) s. 53. Jfr. Paul Hammerich: Lysmageren. En krønike om Poul Henningsen. 1986, s. 264.
16. Hammerich 1986 (note 15) s. 263.
17. Fædrelandet 12.6.1941.
18. »Perverteret Kunst« var overskriften i National-Socialisten 25.6.1942.
19. Fædrelandet 12.6.1941.
20. Harald Engberg: Brecht på Fyn 1, 1966, s. 92 og 2, s. 27, 43, Hans Chr. Nørregaard: Bertolt Brecht og Danmark. Steffen Steffensen (udg.): På flugt fra nazismen. 1986, s. 337-347 (tyisk udg. 1993, s. 405-415).
21. Engberg 2, 1966 (note 19) passim.
22. Jfr. Engberg 2, 1966 (note 19) s. 68f.
23. Hammerich 1986 (note 15) s. 272-274.
24. F.eks. National-Socialisten 4.8.1934 og Fædrelandet 24.11.1939.
25. Poul Henningsens arkiv (Håndskriftafdelingen, Det Kongelige Bibliotek) og Hammerich 1986 (note 15) s. 262-266.
26. National-Socialisten 25.2.1944, Erik Kjersgaard: Besættelsen 1940-45. Lysene slukkes. 1980, s. 111-157 og samme: Besættelsen 1940-45. Freden forberedes. 1981, s. 215-229.
27. Kjersgaard 1980 (note 25) s. 240-249, Niels Jørgen Dinnesen/Edvin Kau: Filmen i Danmark. 1983, s. 176-184.
28. Kjersgaard 1980 (note 25) s. 271-276.

29. National-Socialisten 14.1.1944. Kjersgaard 1980 (note 25), s. 271-276.
30. National-Socialisten 4.2.1944. Dette opsigtsvækkende standpunkt blev desværre ikke uddybet.
31. Troels Fink blev okt. 1941 udråbt som »Jødisk Salon-Kommunist« i forbindelse med besættelse af et professorat i historie ved Århus Universitet (National-Socialisten 16. og 23.10.1941).
32. P. Munch: Optegnelser fra og om besættelsestiden 1, 1957, s. 283.
33. National-Socialisten 17.5.1942 skrev om en aften hos »Fru Lulu og hendes jødisk-kommunistiske Publikum«.
34. National-Socialisten 30.7.1943: »Hal Koch faar læst og paaskrevet«.
35. Carl Ploug blev sunget ved landsstævnet i Kolding 1939 og Winther positivt omtalt i Fædrelandet 9.9.1939. Ole Ravn: Dansk nationalsocialistisk litteratur 1930-45. 1979, s. 257-262 og samme: Dansk fascistisk litteratur 1930-45. Karl Jacobsen/Ole Ravn: Den forskønnede virkelighed. Fascistisk æstetik og dansk fascistisk litteratur 1930-45. 1982, s. 57-59 gengiver navnene på de danske digtere, der blev benyttet i seks nazistiske sangbøger.
36. Fædrelandet 9. og 15.11.1939.
37. Prøver på deres kunst er bl.a. gengivet i Agnes Slott Møller: Folkevisebilleder. 1923, Henry Hellssen: Danske Malere fortæller Fædrelandshistorie. 1953, s. 9f., 12-15, 17f., 88 og Lise Svanholm: Agnes og Marie. Breve mellem Agnes Slott-Møller og Marie Krøyer 1885-1937. 1991, s. 93, mellem s. 160-161. Jfr. i øvrigt artiklerne om ægteparret med en vis kunstnerisk rehabilitering af især Agnes Slott-Møller i Sys Hartmann (red.): Weilbach Dansk Kunstnerleksikon, 7, 1998, s. 484-87.
38. Fædrelandet 8., 9., 10. og 12., 13. og 14.9.1939.
39. Genudgivet i DNSAP's Maanedsbreve 6, 1941-42, s. 60-62 og bl.a. benyttet som autoritet af Baldur Edwin-Nielsen i artiklen »Den nationale Kunst«, sst. s. 133 og af H. C. Bryld i »Dansk National-Socialisme og dansk Kultur«, Fædrelandet 19.1.1941.
40. DNSAP's Maanedsbreve 7, 1942-43, s. 146.
41. DNSAP's Maanedsbreve 6, s. 64f, 119; og 7, s. 123, 140-143, 352.
42. National-Socialisten vidner frem for noget om disse bestræbelser, fra 1934 suppleret med landsstævnerne og Jul i Norden.
43. Jul i Norden 1938, s. 12, Fædrelandet 5.8.1939.
44. Det var før, partiledelsen april 1941 besluttede at overføre de organisatoriske meddelelser til en selvstændig publikation (DNSAP's Leder Meddelelser). Jfr. Ravn 1979 (note 32) s. 43, der dog ikke drager nogen konklusion på baggrund af iagttagelsen før 1982, s. 34.
45. Nordische Gesellschaft var fra 1934 en organisation under Aussenpolitisches Amt der NSDAP, ledet af Alfred Rosenberg. Arrangementsliste aftrykt hos Niels Alkil (udg.): Besættelsestidens Fakta 1, 1945, s. 663ff. Se også selskabets tidsskrifter Der Norden og Informationsblatt.
46. Thing 1, 1993 (note 4), s. 491.
47. DNSAP var meget ømskindet allerede i tiden efter indgåelsen af den dansk-tyske ikke-angrebspagt og værre blev det efter den tysk-russiske. Børge Rosenbaums satire over den dansk-tyske pagt i Cirkusrevyen, førte til trusler mod ham i nazipressen (Gunhild Gansing: Om Victor Borge. 1956, s. 27).
48. Fremsat i Folketinget 5.12. Fædrelandet 8.12.1939.
49. Samlet på grundlag af bl.a. Fædrelandet 5.11.1941, Hans Kirk: De litterære Nazister, Land og Folk 15.5.1945, Albert Olsen: Rosenbergs danske Kulturapostle. Tidens Tegn 31, 1945, s. 1, 20, Vilhelm Bergstrøm: Nazi-anløbne Journalister. Journalisten 15.4.1948, s. 7-9, Henning Fenger: Nazistisk Propaganda og aandelig Infiltration. Vilh. la Cour (red.): Danmark under Besættelsen. 2, 1947, s. 367-392, Ravn 1979, passim, Ravn 1982, Ditlev Tamm: Retsopgøret efter besættelsen. 1984, s. 396-406, 597-602, Hertel 1998 (note 5) s. 67-73.
50. Ved Fædrelandets »Digteraften« 4.11.1941 deltog Thorkild Barfod, Svend Fleuron, Ejnar Howalt, Knud Nordentoft, Laurits Skov og Harald Tandrup (Fædrelandet 5.11.1941).
51. Fædrelandet 15. og 17.1.1942, jfr. Alkil 1, 1945 (note 41) s. 479.
52. Foreningen udgav tidsskriftet Akademisk Aktion blandt hvis forfattere var Chr. Junior, C. Popp-Madsen, Mogens B. Mackeprang, Th. Knudsen, E. Gunder-Hansen, Harald Tandrup, F. M. Knuth, Christen Hansen, Knud Nordentoft og Inger Agnete Pedersen.
53. Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik, Ser. D, 11, Stuttgart 1964, s. 312. Min fremhævelse, JTL. Redaktionens oversættelse.
54. Hertel 1998 (note 5) s. 53-63.
55. De interne brydninger i den anledning var så voldsomme, at besættelsesmagten også fik indtryk af dem på første hånd.
56. Jfr. L. Bindsløv Frederiksen: Pressen under besættelsen. 1960, passim.
57. Der indløb jævnlige indberetninger til Auswärtiges Amt om DNSAP's manglende tilslutning og befolkningens afvisning af partiet, se f. eks. gesandt von Grundherr 4.11.1941, Renthe-Fink 8.10.1942 (Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik, Ser. D, 13, Stuttgart 1970, s. 605 og Ser. E, 4, Stuttgart 1975, s. 48).
58. Harald Engman: Billeder fra Besættelsestiden. 1945, s. 2.

59. Niels-Henrik Nordlien: Træk af den tyske propaganda- og kulturpolitik i Danmark, 1940-1943. Utrykt speciale, Københavns Universitet 1998, passim.
60. O. M. Olesen: Den dansk-tyske Forening. la Cour (red.), 1947, s. 393-408, Nordlien 1998 (note 54) s. 52-66.
61. Reinhard Bollmus: Das Amt Rosenberg und seine Gegner. Stuttgart 1970, passim, Hans-Dietrich Looock: Nordeuropa zwischen Aussenpolitik und »grossgermanischer« Innenpolitik. Manfred Funke (Hg.): Hitler und die Mächte. Düsseldorf 1976, s. 691-694, Seppo Kuusisto: Alfred Rosenberg in der nationalsozialistischen Aussenpolitik 1933-39. Helsinki 1984, s. 195-231, 367-390, jfr. Nordlien 1998 (note 54) s. 54f.
62. Ernst Christiansen/Peder Nørgaard: Hvad skete med Radioen under Krigen. 1945, s. 90ff., 112ff., 191ff., J. Boisen Schmidt: F. E. Jensen og Danmarks Radio under besættelsen. 1965, s. 63f., 142f., 233ff., passim, Nordlien 1998 (note 54) s. 26-32.
63. Best til AA 13.2.1943, Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik, Ser. E, 4, Stuttgart 1975, s. 219f. Når Henning Poulsen: Besættelsesmagten og de danske nazister. 1970, s. 381 mener, at Frits Clausen efter valget efterrationaliserede en skepsis med hensyn til DNSAP's valgresultat, holder det ikke ganske stik.
64. DNSAP's Leder Meddelelser 3:1, april 1943, s. 8.
65. Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik, Ser. D, 9, Stuttgart 1962, s. 261. Redaktionens oversættelse.
66. John T. Lauridsen: DNSAP på tryk. Fund og Forskning 1998, s. 236.
67. Henning Poulsen: »Fædrelandet« – Tysk understøttelse af danske dagblade 1939-45. Historie, Ny Rk. VII, 2, 1966, s. 232-272.
68. Poulsen 1970 (note 58) s. 380, Lauridsen 1998 (note 61) s. 246, 269.
69. Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik, Ser. E, 4, Stuttgart 1975, s. 220f. (Opt. af Schmidt 4.11.1942), ibid. 5, Stuttgart 1978, s. 220 (Best til AA 13.2.1943), Ulrich Herbert: Best. Biographische Studien über Radikalismus und Vernunft 1903-1989. 1996, s. 334.
70. Best til AA 26.1.1943, Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik, Ser. E, 5, Stuttgart 1978, s. 140. Jfr. dog modsat Poulsen 1970 (note 58) s. 381.
71. Rigsarkivet, Danica fotografering, spole 207 (National Archives, Washington). Udhævelse i original. Redaktionens oversættelse.